

Динаміка показників вираженості детермінант правомірного психологічного впливу слідчих (на прикладі слідчих дій) у процесі апробації програми оптимізації навичок впливу

О. О. Чепур^{1*}, О. В. Землянська²

¹Полтавського науково-дослідного, експертно-криміналістичного центру МВС України

²професор кафедри психології та соціології факультету права і масових комунікацій

Харківського національного університету внутрішніх справ

*Corresponding author. E-mail: ksenia_koko@ukr.net

Paper received 30.09.20; Accepted for publication 14.10.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-239VIII95-17>

Анотація. Стаття присвячена висвітленню динаміки показників вираженості детермінант правомірного психологічного впливу слідчих (на прикладі слідчих дій) у процесі апробації програми оптимізації навичок впливу. Подано теоретичний аналіз феномену психологічного впливу у професійній діяльності слідчого та проаналізовано необхідність розробки й втілення спеціально організованих соціально-психологічних форм розвитку навичок впливу слідчих. Описано мету, очікувані результати та змістовні модулі програми розвитку навичок психологічного впливу для слідчих. Проаналізовано зміни в показниках вираженості мотивації досягнення успіху, стратегій поведінки в конфліктах та типів міжособистісної взаємодії в експериментальній та контрольній групах в процесі апробації програми.

Ключові слова: психологічний вплив, професійна діяльність слідчого, детермінанти правомірного психологічного впливу слідчого, програма оптимізації навичок психологічного впливу для слідчих, мотивація досягнення слідчих, типи міжособистісної взаємодії слідчих, стратегії поведінки слідчих у конфлікті.

Постановка проблеми. Професійна діяльність слідчого достатньо складна та передбачає постійний контакт із підозрюваними в умовах емоційної напруги та дефіциту часу. Зважаючи на те, що в слідчому процесі підозрюваний часто проявляє протидію слідству, особливої актуальності набуває застосування психологічного впливу з боку слідчого з метою досягнення результату слідчих дій – отримання правдивих свідчень, встановлення контакту слідчого та підозрюваного, тощо. Тож, проблема використання психологічного впливу слідчими є актуальною, оскільки наявність сформованих навичок впливу значно підвищує ефективність професійної діяльності слідчого. З огляду на описані вище чинники, нами розроблено програму оптимізації навичок психологічного впливу слідчих у професійній діяльності. Необхідність її розробки обумовлена як результатами анкетування досліджуваних, де відмічено, що заздалегідь проведене навчання технікам і засобам психологічного впливу є умовою його успішного використання в слідчих діях, так і результатами дослідження, де відмічена тенденція досліджуваних до зайняття домінуючої позиції у взаємодії, проте і наявні ознаки їх емоційної вразливості і чутливості, що перешкоджають ефективному впливу на підозрюваного. Більше того, актуальність розробки даної тренінгової програми обумовлена відсутністю таких методичних засобів в арсеналі підготовки фахівців-слідчих у власне юридично-психологічному контексті. Зокрема, наявні програми розвитку навичок психологічного впливу безвідносно виконуваної діяльності особистістю чи в контексті управлінської діяльності, спілкування, вирішення кризових ситуацій, тощо. Разом із тим, тренінгові програми для розвитку власне навичок психологічного впливу у професійній діяльності слідчого мають поодинокий характер і викладаються в межах навчання тактикам проведення допиту, слідчих дій, тощо. Тож, практичний запит у вигляді вагомості психологічного впливу у професійній діяльності слідчого та відсутність методичних

засобів досягнення даної задачі обумовили необхідність розробки спеціальної програми з метою оптимізації навичок впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічного впливу з боку працівників правоохоронних органів на учасників кримінального процесу тривалий час вивчається науковцями. Зокрема, загальні закономірності впливу працівників правоохоронних органів висвітлені в дослідженнях В.О. Коновалової, М.В. Костицького, Ф.М. Сокирана, Ю.В. Чуфаровського, Н.С. Мілорадової, та інших. Особливості класифікації методів психологічного впливу висвітлені в дослідженнях таких вчених як В.П. Бахін, В.В. Бедь, Ю.В. Шепитько.

Ф.М. Сокиран під психологічним впливом на досудовому слідстві розуміє комплекс прийомів, які застосовуються в процесі передачі, опрацювання та використання доказової інформації, викликаючи відповідну реакцію, що дозволяє діагностувати психічний стан особи, контролювати хід її думок, ставлення до певних фактів для зміни її поведінки в напрямі одержання правдивої і повної інформації [8]. М.В. Костицький методи психологічного впливу визначає як способи впливу на психіку правопорушника, потерпілого чи свідка з метою спонукати його на надання правдивих показань з приводу обставин злочину [6]. Як зауважує Б.М. Дердюк [2], спроможність слідчого до ефективного впливу, що граничить із результативними проявами конфліктологічної компетентності значно підвищують ефективність його діяльності. Зокрема, слідчий вимушений застосовувати психологічний вплив в умовах ускладненої професійної діяльності, що набуває форм: відмови особи від дачі показань; ухилення від дачі показань; дачі неправдивих показань; г) умисного приховання або замовчування окремих обставин події, тощо (Maran D., Varetto A., Zedda M. [9]; Meissner, C. A., Redlich, A. R. [10]). Ефективне використання впливу слідчим у професійній діяльності, за твердженням М.М. Дідух [3], розгляда-

ється як поведінково-регуляторний компонент копінг-поведінки слідчого, що дозволяє займати психологічно сприятливу позицію у складних виробничих ситуаціях.

На основі узагальнення результатів теоретичного аналізу означеної проблеми розроблено модель правомірного психологічного впливу у слідчих діях. Дана модель описує два аспекти даного впливу: аспект суб'єктних характеристик слідчого та ситуаційні та об'єктні аспекти психологічного впливу у слідстві. Зокрема, у моделі визначено послідовно функціонуючі рівні правової свідомості, особистісних характеристик слідчого, його поведінкових особливостей, методів і видів впливу, технік впливу. Також, дана модель відображає вплив ситуаційних характеристик на процес впливу та особливостей об'єкту впливу (О.О.Бабенко [1]). При цьому, в даній моделі реалізована стратегія означена О.В. Землянською [5] – особистість в умовах розгляду професійно важливих якостей слідчого виступає як цілісний суб'єкт – конкретний носій всіх змістовних, структурних і мотиваційних характеристик цілеспрямованої активності в умовах міжособистісної професійної взаємодії, що має характер ускладнення.

Мета статті полягає в описі динаміки показників вираженості детермінант правомірного психологічного впливу слідчих (на прикладі слідчих дій) у процесі апробації програми оптимізації навичок впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на окреслені вище практичні запити до сучасної юридичної психології, нами розроблена та апробована програма оптимізації навичок впливу слідчого у процесі професійної діяльності. Дана програма розроблена на основі синтезування наукових поглядів щодо здійснення корекційно-розвивальної роботи з різними категоріями учасників (А.А. Березніков, І.В. Вачков, Ю.М. Ємельянов, Л.А. Петровська, К. Фопель, Т.С. Яценко). Також, розробка даної програми передбачала використання таких доробок авторів як: тренінг розвитку навичок впливу та протидії впливу (О.В.Сидоренко [7]); тренінг впевненої поведінки (А.Г. Грецов), основні положення теорії маніпуляції (О.Л.Доценко [4]); тренінг впливу (Jones E.), тренінг особистісного зростання (Perls F.).

Метою програми є формування навичок ефективної психологічної взаємодії слідчого відносно підозрюваного у процесі проведення слідчих дій.

За результатами проходження програми її учасники зможуть: 1) більш ефективно налагоджувати взаємодію з підозрюваними та учасниками слідчих дій, вибудовувати довгострокові відносини з колегами і партнерами всередині і поза слідчих органів; 2) якісно і переконливо викладати свої думки, доносити інформацію; 3) помічати і враховувати реакцію підозрюваного на свої вербальні повідомлення; 4) ефективно впливати на підозрюваного раціонально і емоційно; 5) змінювати стратегії впливу залежно від ситуацій слідчої діяльності.

Програма складається з 11 занять, що об'єднані у чотири модулі: 1) «Вступна частина. Основи впливу в професійній комунікації слідчого» (1 заняття); 2) «Система встановлення та реалізації відносин із підозрюваним в слідчих діях» (3 заняття);

3) «Розвиток стратегій психологічного впливу у слідчих діях» (4 заняття); 4) «Підведення підсумків». Передбачає 1 заняття і роботу, направлену на узагальнення досвіду від проходження програми, обмін враженнями, підбиття підсумків та отримання зворотного зв'язку від учасників.

Нами здійснена апробація запропонованої програми розвитку навичок психологічного впливу слідчих з метою перевірки її ефективності. До експериментальної групи, яка приймала участь у програмі, нами відібрано 54 учасника із вибірки методом рандомізації незалежно від стажу роботи та займаної посади. Інші 54 досліджуваних із вибірки склали контрольну групу. Апробація програми розвитку навичок психологічного впливу тривала протягом 2019-2020 років. Для оцінки ефективності запропонованої програми нами використані методики вивчення мотивації досягнення Т. Елерса, переважаючих стратегій поведінки у конфлікті (К.Томас, адаптація Н.В.Гришиної) та «Діагностика міжособистісних відносин» (Л.М.Собчик).

Розглянемо результати апробації даної програми. У таблиці 1. подано показник вираженості мотивації досягнення успіху у представників експериментальної групи до та після тренінгу

Таблиця 1. Показники мотивації досягнення успіху досліджуваних з експериментальної і контрольної групи до та після формувального впливу

група	до тренінгу	після тренінгу	t
ЕГ	14,67±4,52	16,98±5,01	2,72**
КГ	14,12±4,85	14,26±4,96	0,12
t	0,26	2,93**	-

Як свідчать дані таблиці 1., за підсумками апробації програми розвитку навичок психологічного впливу показник мотивації досягнення успіху у діяльності слідчих експериментальної групи суттєво підвищився ($t = 2,72$, $p \leq 0,01$), вони набули більш вираженого прагнення до досягнення результативності у діяльності, слідчих діях за умови ефективного використання засобів психологічного впливу. Ефективність застосування даної програми доводиться відсутністю статистично доведених відмінностей у проявах мотивації досягнення успіху серед представників контрольної групи при першому та другому дослідженні ($t = 0,12$), порівнянні показник мотивації при першому дослідженні в експериментальній та контрольній групах ($t = 0,26$). При цьому, показник мотивації вищий у представників експериментальної групи, ніж серед досліджуваних контрольної групи при другому дослідженні ($t = 2,93$, $p \leq 0,01$), що доводить вплив саме участі в програмі на підвищення показників мотивації, а не вияв стихійних чинників. Таким чином, проходження програми розвитку навичок психологічного впливу у слідчих діях сприяло підвищенню показників мотивації досягнення успіху серед досліджуваних експериментальної групи.

У таблиці 2. подано результати дослідження показників вираженості стратегій поведінки у конфлікті слідчих із експериментальної групи до та після тренінгу.

Як свідчать результати таблиці 2., за підсумками проходження програми розвитку навичок психологічного впливу у слідчих діях, представники експериментальної групи

нтальної групи стали більше орієнтованими на прояви співпрацю (що однак, не має статистичного підтвердження) та менше направлені на прояви компромісу ($t = 2,74$, $p \leq 0,01$), уникнення ($t = 2,95$, $p \leq 0,01$) та пристосування ($t = 2,02$, $p \leq 0,05$). Тобто, в експериментальній групі прояви стратегій поведінки у конфлікті, що визначені нами як не сприятливі для ефективного психологічного впливу у слідчому процесі, зменшилися, адже слідчі стали менше орієнтовані на прояви уникнення у конфлікті, пристосування до стратегії поведінки і позиції підозрюваного. Такі їх поведінкові стратегії є не ефективними відносно здійснення психологічного впливу у слідчих діях з огляду на зайняття пасивної та «такої, яку ведуть» позиції фахівця.

Таблиця 2. Показники вираженості стратегій поведінки у конфлікті до та після тренінгу

стратегія поведінки	до тренінгу	після тренінгу	t
суперництво	4,36±3,31	4,51±3,02	0,23
співпраця	5,62±3,64	6,01±2,45	0,43
компроміс	9,2±3,04	5,2±3,15	2,74**
уникнення	6,5±2,05	3,1±2,14	2,95**
пристосування	4,51±3,62	3,1±1,6	2,02*

Разом із тим, показники суперництва також залишилися на високому рівні, а дані відносно стратегії співпраці суттєво не змінилися. Тобто, за підсумками проходження тренінгу слідчі навчилися більш ефективно реагувати у виробничих конфліктних ситуаціях, акцентуючи увагу на дієвих і активних стратегіях поведінки у конфлікті.

Разом із тим, представники контрольної групи мають такі ж показники при другому дослідженні, як і при першому, що подано в таблиці 3.

Таблиця 3. Показники вираженості стратегій поведінки у конфлікті при першому та другому дослідженні представників контрольної групи

стратегія поведінки	перше дослідження	друге дослідження	t
суперництво	4,57±3,02	4,58±2,99	0,32
співпраця	5,92±3,12	5,89±3,02	0,24
компроміс	9,6±2,99	9,5±3,02	0,43
уникнення	6,8±1,87	6,7±2,62	0,24
пристосування	4,47±3,29	4,6±3,11	0,31

Як свідчать дані таблиці 3., показники вираженості стратегій поведінки у конфлікті серед досліджуваних контрольної групи суттєво не змінилися при першому та другому дослідженні, адже відсутні показники статистично значущих відмінностей. Це доводить, що саме проходження програми у слідчих з експериментальної групи сприяло оптимізації їх стратегій поведінки у конфлікті, адже стихійний вплив на стратегії поведінки у конфлікті серед представників контрольної групи засвідчив відсутність відмінностей.

Нами також порівняні особливості вираженості типів міжособистісної взаємодії серед досліджуваних експериментальної групи при першому та другому дослідженні, що подано в таблиці 4.

Як свідчать дані таблиці 4, представники експериментальної групи за результатами проходження програми розвитку навичок психологічного впливу у професійній діяльності стали більше спроможними до проявів владно-лідуючого ($t = 2,59$, $p \leq 0,05$) та неза-

лежно-домінуючого ($t = 3,21$, $p \leq 0,01$) типу взаємодії.

Таблиця 4. Показники вираженості типів міжособистісної взаємодії при першому та другому дослідженні представників експериментальної групи

тип взаємодії	до тренінгу	після тренінгу	t
владно-лідуючий	6,58±2,11	8,24±3,24	2,59*
незалежно-домінуючий	6,54±3,02	8,72±3,21	3,21**
прямолинійно-агресивний	6,49±3,21	5,42±2,32	1,12
недовірко-скептичний	7,3±3,05	7,6±2,69	0,89
покірно-сором'язливий	7,56±2,89	5,1±2,11	2,68*
залежно-послушний	7,61±3,24	3,89±3,12	3,22**
співпраця-конвенційний	11,12±4,25	8,3±3,25	2,64*
відповідально-великодушний	10,7±3,54	10,2±3,26	0,41

Разом із тим, показники вираженості покірно-сором'язливого ($t = 2,68$, $p \leq 0,05$), співпрацююче-конвенційного ($t = 2,64$, $p \leq 0,05$) та залежно-послушного ($t = 3,22$, $p \leq 0,01$) типів взаємодії в експериментальній групі суттєво знизилися. Тобто, за підсумками апробації програми слідчі експериментальної групи стали більше спроможними до активного відстоювання своєї позиції, проявів впливу відносно підозрюваних та інших учасників слідчого процесу на основі вираженого емоційного впливу, зараження емоціями оточуючих людей, побудови тактики ведення допиту з урахуванням постійного та цілеспрямованого когнітивно виваженого тиску на підозрюваного. Такі їх міжособистісні характеристики засвідчують більшу успішність у здійсненні психологічного впливу. При цьому, прояви залежності, підкорення оточуючим у слідчих за підсумками апробації програми суттєво зменшилися.

Для уточнення якості впливу апробованої програми на вираженість типів міжособистісної взаємодії серед слідчих нами порівняні показники за даною методикою серед досліджуваних із контрольної групи при першому та другому дослідженні, що представлено в таблиці 5

Таблиця 5. Показники вираженості типів міжособистісної взаємодії при першому та другому дослідженні представників контрольної групи

тип взаємодії	перше дослідження	друге дослідження	t
владно-лідуючий	6,72±3,12	6,66±3,04	0,21
незалежно-домінуючий	6,72±2,42	6,54±2,53	0,31
прямолинійно-агресивний	6,38±3,16	6,12±2,89	0,26
недовірко-скептичний	7,5±3,12	7,7±2,89	0,28
покірно-сором'язливий	7,68±3,02	7,51±3,28	0,22
залежно-послушний	7,3±3,12	7,4±3,41	0,18
співпраця-конвенційний	10,89±4,11	10,96±3,88	0,14
відповідально-великодушний	11,1±3,65	10,6±3,89	0,65

Як свідчать результати таблиці 5, представники контрольної групи при першому та другому дослідженні мають схожі показники вираженості типів міжособистісної взаємодії, що доводиться значеннями критерію t -Стюдента. Так, досліджувані при обох дослідженнях проявили тенденцію до співпрацююче-конвенційного та відповідально-великодушного типів міжособистісної взаємодії. Тож, порівняння показників першого та другого дослідження в контрольній групі дало можливість засвідчити, що саме участь

слідчих у апробації тренінгової програми сприяла оптимізації їх тенденцій в міжособистісній взаємодії.

Таким чином, нами перевірено ефективність розробленої програми розвитку навичок психологічного впливу у слідчих діях. Порівняння показників експериментальної та контрольної групи при першому та другому тестуванні засвідчили її ефективність та підтвердили припущення про те, що проходження даної програми дійсно сприяє підвищенню показників стратегій поведінки у конфлікті, мотивації та типів міжособистісної взаємодії, необхідних для успішної реалізації психологічного впливу в процесі слідчих дій.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати апробації даної програми засвідчили її ефективність, адже за підсумками проходження тренінгу слідчі стали більше направлені до прояви мотивації досягнення, менше схильними до прояву пасивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях (уникнення та пристосування), що виступа-

ли перешкодами в ефективному здійсненні психологічного впливу у слідчих діях. Слідчі стали більше схильні до проявів владно-лідуючого та незалежно-домінуючого типу взаємодії, що є важливою основою для реалізації психологічного впливу на підозрюваного в процесі слідчих дій, прояву домінуючої позиції, перманентного тиску на підозрюваного. Разом із тим, серед учасників тренінгу знизилися показники конвенційності, сором'язливості та залежності у міжособистісних стосунках, порівняно з досліджуваними із контрольної групи.

Разом із тим, проблема пошуку ефективних соціально-психологічних механізмів розвитку навичок психологічного впливу слідчих залишається остаточно не вирішеною і потребує подальших досліджень. Наприклад, дослідницька увага авторів буде спрямована на виявлення найбільш дієвих механізмів застосування психологічного впливу слідчого на підозрюваного у процесі слідчих дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко О. О. Теоретичний аналіз можливості використання психологічного впливу у роботі слідчого під час проведення допиту. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. Вип. 6. С. 160-164.
2. Дердюк Б.М. Тактичні прийоми подолання конфліктної ситуації під час допиту. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С.238–241.
3. Дідух М.М. Конструктивна копінг-поведінка слідчих Національної Поліції України у психологічно напружених ситуаціях: дис...канд. психол.наук 19.00.0 «Юридична психологія», (053-Психологія). К., 2018. 170 с.
4. Доценко Е.Л. Психологія маніпуляції: феномени, механізми і заштита. – М.: ООО «ЧеРо», Изд-во МГУ, 2000. 342 с.
5. Землянская Е.В. Судебно-психологическая экспертиза личности. Научный журнал «Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири». 2016. №2. С.79–87.
6. Костицький М.В., Марчак В.Я., Черновський О.К., Федіна А.В. Судова психологія. Навч. посіб. 2013. 496 с.
7. Сидоренко, Е. В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию. Психологические проблемы самореализации личности. СПб. : СПбГУ, 1997. С. 123-142.
8. Сокиран Ф.М. Характеристика тактичних прийомів психологічного впливу у криміналістичній діяльності слідчого. Криміналістичний вісник. 2014. №1 (21). – С.45–52.
9. Maran D., Varetto A., Zedda M. Occupational stress, anxiety and coping strategies in police officers. Occupational Medicine, 2015, no. 6 (65), pp. 447–466.
10. Meissner, C. A., Redlich, A. R., Michael, S. W., Evans, J. R., Camilletti, C. R., Bhatt, S., et al. (2014). Accusatorial and information-gathering interrogation methods and their effects on true and false confessions: A meta-analytic review. Journal of Experimental Criminology, 10(4), 459–486.

REFERENCES

1. Babenko O. O. Teoretichnij analiz mozhlivosti vikoristannja psihologichnogo vplivu u roboti slidchogo pid chas provedennja dopitu. Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija: Psihologichni nauki. 2017. Vip. 6. S. 160-164.
2. Derdjuk B.M. Taktichni prijomi podolannja konfliktnoj situacii pid chas dopitu. Prikarpat'skij juridichnij visnik. 2016. Vip. 1. S.238–241.
3. Diduh M.M. Konstruktivna koping-povedinka slidchih Nacional'noi Policii Ukraini u psihologichno napruzhenih situacijah: dis...kand. psihol.nauk 19.00.0 «Juridichna psihologija», (053-Psihologija). K., 2018. 170 s.
4. Docenko E.L. Psihologija manipuljacii: fenomeny, mehanizmy i zashhita. – M.: ООО «CheRo», Izd-vo MGU, 2000. 342 s.
5. Zemljanskaja E.V. Sudebno-psihologicheskaja jekspertiza lichnosti. Nauchnyj zhurnal «Vestnik po pedagogike i psihologii Juzhnoj Sibiri». 2016. №2. S.79–87.
6. Kostic'kij M.V., Marchak V.Ja., Chernovs'kij O.K., Fedina A.V. Sudova psihologija. Navch. posib. 2013. 496 s.
7. Sidorenko, E. V. Lichnostnoe vlijanie i protivostojanie chuzhomu vlijaniju. Psihologicheskie problemy samorealizacii lichnosti. SPb. : SPbGU, 1997. S. 123-142.
8. Sokiran F.M. Harakteristika taktichnih prijomiv psihologichnogo vplivu u kriminalistichnij dijal'nosti slidchogo. Kriminalistichnij visnik. 2014. №1 (21). – S.45–52.

Severity of interrogators lawful psychological influence determinants indicators dynamics (on the example of interrogation actions) in the process of influence skills optimization program approbation

O. O. Chepur, O. V. Zemlianska

The article is devoted to highlighting the severity of interrogators lawful psychological influence determinants indicators dynamics (on the example of interrogation actions) in the process of influence skills optimization program approbation. Theoretical analysis of the interrogator psychological influence in the professional activity phenomenon is presented. The necessity of development and implementation of specially organized socio-psychological forms of interrogators influence skills development is analyzed. The purpose, expected results and meaningful modules of the interrogators influence skills optimization program are described. Changes in the indicators severity of motivation to succeed, strategies of behavior in conflicts and types of interpersonal interaction in the experimental and control groups in the process of testing the program are analyzed.

Keywords: *psychological influence, professional activity of interrogator, determinants of interrogator lawful psychological influence, interrogators psychological influence skills optimization program, interrogator's motivation of achievement, interrogator's types of interpersonal interaction, interrogator's strategies of behavior in conflict.*